

השפעות מבצע 'צוק איתן' על מגמות פוליטיות וחברתיות בישראל

מאיר אלרן, יהודה בן מאיר, גלעד שר

לקראת סוף שנת 2014 השתנתה התמונה הפנים-ישראלית בצורה דרמטית. זאת, עם פירוקה של ממשלת הקואליציה בראשות בנימין נתניהו והחלטת הכנסת על פיזור ועל עריכת בחירות כלליות ב-17 במארכ 2015. עריכת בחירות מוקדמות בטרם סיומו של מועד כהונתה של הכנסת כחוק אינה דבר חדש בישראל, והוא מאפיין לפחות את שני העשורים האחרונים. עם זאת, הפעם מדובר בתופעה חריגה בנוף הפוליטי הישראלי: פיזור של הכנסת לאחר פחות משנתיים מיום כינונה (הקדנציה של הכנסת ה-19 הייתה אמורה להימשך ארבע שנים וחצי) וקיומן של בחירות חדשות ממחישים את בעיית המשילות ההולכת ומחמירה, ומעמידים סימן שאלה בדבר היציבות הפוליטית של ישראל. על פי כל הסקרים, פירוק הממשלה וההליכה לבחירות חדשות התקבלו במורת רוח בקרב רוב הציבור בישראל, מה גם שמעטים הסיכויים לשיפורו של בסיס המשילות גם בכנסת הבאה, ללא קשר לתוצאות הבחירות.

תוצאות הבחירות שייערכו ב-17 במארכ יושפעו משורה ארוכה של גורמים ביטחוניים, כלכליים, חברתיים ופוליטיים. נכון למועד כתיבת שורות אלו במחצית ינואר 2015, נראה כי צפויה מערכת בחירות רבת-תפוצות אשר את תוצאותיה קשה לחזות. מבנה הכנסת הבאה, הרכב הממשלה שתקום וזהותו של מי שיעמוד בראשה, שכיום הם בגדר נעלמים, יעצבו במידה רבה ובשילוב עם גורמים והתפתחויות חיצוניים את מאפייניה של המערכת הפוליטית והחברתית בישראל במהלך שנת 2015 ולאחריה.

הקדמת הבחירות הסיטה את תשומת הלב מהשלכותיו של מבצע 'צוק איתן' על המערכת הפוליטית-חברתית בישראל. עם זאת, המבצע היה אירוע מרכזי שכמעט כל אזרחי ישראל חוו ישירות. משום כך חשוב לבחון את ההשפעה של המבצע ושל תופעות שהתלוו אליו על החברה הישראלית. יש כמה סיבות להעריך כי למערכת 'צוק

איתן' יהיו השפעות ניכרות על התודעה של הציבור הישראלי יותר מאשר לעימותים קודמים עם חמאס. האחת – משכו הארוך מאוד של המבצע – 50 ימים – יותר מכל סבבי העימות הקודמים שידעה ישראל (להוציא האינתיפאדה הראשונה והשנייה), כולל מלחמת לבנון השנייה (שנמשכה 33 ימים). עובדה מטרידה זו, שמשמעותה הפשוטה שלא נעלמה מעיני הציבור הישראלי ומהתקשורת המזינה אותו היא שצה"ל, עם כל עוצמתו ועם הנזקים החריפים למדי שהסבו תקיפותיו על חמאס ועל סביבתו ברצועה, נאלץ להשקיע מאמץ ניכר אף אם לא נטול מגבלות עצמיות, במשך יותר משבעה שבועות, עד שחמאס הסכים להפסקת אש בתנאים שהכתיבה מצרים (ואשר הוצגו לפניו כבר לאחר שבעה ימי לחימה). בשיח הלא-מסוכסם על אודות "מי גבר על מי" בעימות האחרון אין אפשרות שלא להצביע על משכו כגורם העומד לצד חמאס, ולכן בהכרח גם לא לצידם של צה"ל וממשלת ישראל.

משך המבצע ותפיסתו כתוצאה מכך כ"תיקו אסטרטגי" גרמו ככל הנראה לחוסר הנחת המופגן בציבור הישראלי מתוצאותיו, למרות מאמצים ניכרים של ראש הממשלה ושר הביטחון – לאו דווקא בגיבוי פומבי של הממשלה כולה – להציג את העימות כהצלחה מובהקת. עוד במהלך המבצע וודאי בשלביו המאוחרים יותר ניכרה מבוכה בציבור לגבי תכלית המבצע, פשרם והשלכותיהם של המהלכים הצבאיים, לצד הוויכוח הפוליטי החריף שליווה את המערכה. פער תפיסתי זה בין הציבור לדרגים הבכירים של מקבלי ההחלטות המדיניים והצבאיים באשר לדימוי המבצע ותוצאותיו יצר גם בין השאר, ולו באופן זמני, מידה של פגיעה בדימוי של מפקדיו הבכירים של צה"ל, הממשיכים להציגו כהצלחה רבת.

גורם נוסף שהשפיע על דעת הקהל בישראל מבחינת משמעותו של מבצע 'צוק איתן' הוא המעטפת הכוללת של הסוגיה הפלסטינית. אמנם, המבצע תוחם מבחינה צבאית לרצועת עזה, אולם הוא השתלב ברקע של התפתחויות שליליות ביחסים בין ישראל והפלסטינים, ובאירועים חמורים שהתרחשו בגדה המערבית. בין אלה יש לציין את כישלון שליחותו של מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, לקידום תהליך מדיני בין ישראל לאש"ף/הרשות הפלסטינית, חטיפתם של שלושה נערים יהודים ורציחתם על ידי חוליית חמאס באזור גוש עציון ומבצע 'שובו בנים' המורחב שניהל צה"ל נגד תשתיות חמאס בגדה המערבית בעקבות האירוע – התרחשות שבדיעבד התבררה כשלב בהסלמה ששיאה היה העימות בין ישראל לחמאס ברצועה, רצח נער פלסטיני בירושלים על ידי קיצונים יהודים ועליית המתח הביטחוני בעיר ובסביבותיה במהלך המבצע ולאחר שהסתיים. לכל אלה יש להוסיף תופעות גזעניות שהתגלו בקרב חלק מהציבור היהודי.

דעת הקהל לגבי מבצע 'צוק איתן'

דעת הקהל עברה שינויים רבים במהלך מבצע 'צוק איתן', באורח שהזכיר את העלויות והמורדות של דעת הקהל במלחמת לבנון השנייה. בשני המקרים מדובר היה במבצע צבאי שארך זמן רב יחסית, מעבר לציפיות של הציבור בראשיתם. בשניהם היווה העורף חזית עיקרית. בימיה הראשונים של מלחמת לבנון השנייה זכתה ההחלטה לצאת למלחמה בתמיכה של כ-90 אחוזים מהציבור היהודי, ושביעות הרצון מראש הממשלה אהוד אולמרט הגיעה ל-82 אחוזים. בתום המלחמה, כחודש לאחר מכן, נאלץ ראש הממשלה בלחץ מחאה ציבורית להקים ועדת חקירה לבדיקת המלחמה ומחדליה. בסקר שנערך במסגרת פרויקט 'ביטחון לאומי ודעת הקהל' של המכון למחקרי ביטחון לאומי במארכס 2007 (כתשעה חודשים לאחר סיום המלחמה), 23 אחוזים בלבד מהאוכלוסייה היהודית אמרו שישראל ניצחה במלחמה, לעומת 26 אחוזים שאמרו שחזבאללה ניצח, ו-51 אחוזים שסברו כי אף צד לא ניצח.¹

התמונה לגבי מבצע 'צוק איתן' אינה כה קיצונית, אך גם כאן אפשר לדבר על "רכבת שדים" בדעת הקהל. בשלביה הראשונים של המערכה, ובמיוחד לאחר גילוי המנהרות התת-קרקעיות שחפר חמאס מתחת לגבול הרצועה והכניסה הקרקעית של צה"ל אליה, נהנה המבצע מתמיכה גורפת של האוכלוסייה היהודית. בסקר שבוצע על ידי ערוץ 2 בטלוויזיה ב-17 ביולי, כעשרה ימים לאחר תחילת המבצע ויום לפני הכניסה הקרקעית של צה"ל לעזה, 57 אחוזים מהציבור היהודי העריכו את תפקודו של ראש הממשלה כטוב, לעומת 35 אחוזים שהעריכו אותו כלא-טוב. על פי תוצאות סקר שפורסם שבוע לאחר מכן בערוץ 2, ב-24 ביולי, תפקודו של ראש הממשלה הוערך במידה דרמטית כמשופר, כאשר 82 אחוזים מהמשיבים העריכו אותו כטוב, לעומת 10 אחוזים שהעריכו אותו כלא-טוב.² ככל שהלחימה נמשכה וככל שהוכרזו הפסקות אש שהופרו על ידי חמאס, חלה ירידה בהערכת תפקודו של ראש הממשלה.

עד לסיום המבצע איבד ראש הממשלה את תמיכתו של חלק גדול מהציבור, ולפי סקרים מסוימים אף את רובו. בסקר שפורסם בערוץ 2 ב-25 באוגוסט, יום לפני סיום המבצע, חלה ירידה דרמטית בהערכת תפקודו של ראש הממשלה: רק 38 אחוזים העריכו אותו כטוב, לעומת 50 אחוזים שהעריכו אותו כלא-טוב.³ יומיים לאחר מכן הראה סקר של ערוץ 2 ירידה נוספת בהערכת תפקודו של ראש הממשלה: 32 אחוזים העריכו את התפקוד כטוב, לעומת 59 אחוזים שהעריכו אותו כלא-טוב.⁴ אמנם לפי סקר שהתפרסם בעיתון "הארץ" ב-28 באוגוסט, 50 אחוזים מהציבור היו מרוצים מתפקודו של ראש הממשלה,⁵ אך שיעור זה של שביעות רצון עדיין רחוק מאוד מהנתונים

של הימים והשבועות הראשונים של המבצע. יש להניח שתוצאות אלו שיקפו אז אי-שביעות רצון של חלקים גדולים בציבור הישראלי מתוצאות המלחמה – מה שכונה בפי פרשנים "תחושת חמיצות".

ואכן, תמונה דומה התקבלה בקשר להערכת תוצאות המלחמה על ידי הציבור. בסקר שערך רפי סמית עבור המכון למחקרי ביטחון לאומי ב-27-28 ביולי 2014, במהלך הפעולה הקרקעית, 71 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית אמרו שישראל מנצחת, לעומת שישה אחוזים שאמרו שחמאס מנצח, בעוד 23 אחוזים השיבו: "אף אחד מהם/יש תיקו". ואילו בסקר דומה שנערך ב-6 באוגוסט, לאחר יציאת כוחות צה"ל מהרצועה, רק 51 אחוזים אמרו שישראל ניצחה, ארבעה אחוזים אמרו שחמאס ניצח ו-45 אחוזים השיבו שאף אחד לא ניצח.⁶ עם סיום המבצע הגיעה אי-שביעות הרצון של הציבור מהתוצאה לממדים דרמטיים. בסקר שפורסם על ידי ערוץ 2 ב-27 באוגוסט, יום לאחר סיום המבצע, 29 אחוזים בלבד השיבו בחיוב לשאלה: האם ישראל ניצחה, לעומת 59 אחוזים שהשיבו בשלילה.⁷ נתונים זהים כמעט נמצאו בסקר שפורסם למחרת היום ב"הארץ". בתשובה לשאלה "איך היית מגדיר את תוצאות הלחימה" השיבו 26 אחוזים בלבד שישראל ניצחה, 16 אחוזים השיבו שחמאס ניצח ואילו 54 אחוזים השיבו שאף אחד לא ניצח.⁸

המשמעויות הפוליטיות

הנתונים לעיל משקפים את דעת הקהל בהתהוותה במהלך המבצע, על עליותיה ומורדותיה. השאלה המעניינת יותר היא מהי השפעת המלחמה ותפיסת הציבור ביחס למשמעויותיה ולתוצאותיה לטווח הארוך. האם חלה תזוזה של ממש בעמדות הציבור על הרצף של ימין-שמאל ויוניות-ניציות? האם חל שינוי מהותי בעמדות הציבור לגבי הסדר אפשרי עם הפלסטינים, ובמיוחד באשר לעתיד יהודה ושומרון? ואם אכן חלו תזוזה ושינוי – האם הם בני-חלוף ומשקפים בעיקר תגובה מיידית ובמידה רבה רגשית למלחמה, או שמא מדובר בתובנות חדשות שהופנמו בדעת הקהל, בעלות השלכות לטווח ארוך?

קשה כמובן לענות על שאלות אלו. פרספקטיבת הזמן קצרה מדי ואין עדיין נתונים שיכולים להעיד בבירור על הכיוון בנושאים אלה, מה גם שיש סוגיות חשובות נוספות המשפיעות על המגמות בדעת הקהל, לצד התפוגגות משמעויותיהן של תוצאות המבצע, ככל שחולף הזמן. משום כך, הניתוח הוא בהכרח השערת בעיקרו. תוצאות הבחירות ב-17 במאס עשויות לתת תשובה, לפחות מסוימת, לשאלה זו. יתר על כן,

אין להוציא מכלל אפשרות שתזוזה זו – גם אם תימשך לאורך זמן – היא הפיכה וכפופה לאירועים ולאינצידנטים שיתהוו בעתיד. עם זאת, נכון לעת הזו יש לא מעט עדויות שניתן להסיק מהן כי חלה תזוזה של ממש לאגף הימני של המערכת הפוליטית הקהל בציבור הישראלי, ובפרט אשר להתייחסות לערבים בזירה הישראלית גופא וביחס להקשרים שונים של הסדר עם הפלסטינים. הסימן המובהק והעיקרי לתזוזה ימינה בדעת הקהל היו סקרים שהתפרסמו מאז סיום המבצע ולפני ההחלטה על הקדמת הבחירות, בדבר כוונות ההצבעה של הציבור. בכנסת הנוכחית קיים למעשה שוויון בין גוש הימין-דתיים (61 מנדטים) לבין גוש המרכז-שמאל (59 מנדטים). על פי אותם סקרים, אילו התקיימו הבחירות אז, היה גוש הימין-דתיים זוכה ב-70 מנדטים ולפי סקרים מסוימים אפילו עד 75 מנדטים – הישג המשקף תוצאה ללא תקדים. ואולם, לאחר תחילתה של מערכת הבחירות ונכון למועד כתיבת שורות אלו, התמונה השתנתה במידה מסוימת והפער בין הגושים מצטמצם.

אין קושי למצוא הסברים לתזוזה ימינה בדעת הקהל בישראל. הטענה המושמעת בידי דוברי הימין (ולא רק הימין הקיצוני) היא כי אין כל אפשרות מעשית להבטיח את ביטחונה של ישראל ללא נוכחית ישראלית קבועה, לפחות ביטחונית, בכל רחבי יהודה ושומרון. טענה זו קיבלה חיזוק מסוים כתוצאה ממערכת 'צוק איתן'. אמנם, ראש הממשלה נתניהו אינו מקבל את העמדה הזאת כלשונה, אך הוא הדגיש בהזדמנויות שונות כי סדרי הביטחון החיוניים בעיניו כתנאי להסכמה להקמת מדינה פלסטינית כוללים לא רק נוכחות צה"ל על הירדן, אלא גם חופש פעולה של צה"ל ברחבי יהודה ושומרון. היכולת של חמאס לירות רקטות לעומק שטחה של ישראל, ההשפעה הפסיכולוגית הקשה של המנהרות שנחפרו מתחת לגבול הרצועה וכן הסגירה הזמנית של נמל התעופה בן-גוריון – "השער של המדינה" – בעקבות ירי רקטות של חמאס לא עברו, כנראה, בלי להותיר רושם קשה על הציבור בישראל. זאת, כמובן, לצד התפתחויות חמורות במרחב הערבי – התפוררותן של חלק מהמדינות הערביות, עלייתו של האסלאם הפוליטי-קיצוני, איומי 'המדינה האסלאמית' – דאע"ש והאיום הנמשך של חזבאללה בזירה הצפונית. לכל רכיביה של מסכת איומים זו השפעות ישירות על התודעה של הציבור בישראל, המעצבת הן את התייחסויותיו לסוגיות הביטחוניות והמדיניות והן, במידה רבה, את תחושותיו של הציבור היהודי לגבי שאלות יסוד בזירה הפנימית, כולל הקשר עם המיעוט הערבי בישראל.

עם היוודע תוצאות הבחירות לכנסת שיתקיימו ב-17 במאוס והרכבה של הממשלה החדשה, לרבות זהות העומד בראשה – שתתברר רק בראשית מאי 2015 – ניתן יהיה לדעת או לפחות להעריך לאן מועדות פניה של ישראל בשאלות כבדות-משקל אלה.

התמונה החברתית: יחסי יהודים-ערבים בישראל

קשר בלתי-נמנע מתקיים בין העמדות והתחושות של הציבור היהודי בישראל לגבי הסוגיות הביטחוניות והמדיניות בהקשרן החיצוני, לבין התייחסויותיו למיעוט הערבי בישראל. קשר זה מצא ביטוי שלילי מובהק בשנה החולפת, כאשר אירועים ביטחוניים חמורים מבית ומחוץ, כולל מעשי טרור ועימותים ביטחוניים ובראשם מערכת 'צוק איתן', שימשו רקע לביטויים חריפים של הקצנה, אלימות וגזענות מצד יהודים כלפי המיעוט הערבי, כולל בשיח הפוליטי הממוסד. נהיר כי בשנה הנסקרת ניכרה הקצנה מובהקת ביחס בין יהודים לערבים, אם כי כלל לא ברור אם מדובר במגמה בת-קיימא שתלך ותחריף, חלילה, או שמא ישכילו שני הצדדים לאתר דרכים שיהיה בהן כדי לבלום את מגמת ההתפתחויות החמורות והמאיימות הללו, ולקיים לפחות רמה סבירה ונסבלת של חיים במשותף.⁹

לצד האירועים הביטחוניים, גורמים חשובים נוספים מעצבים את התודעה הישראלית בעניין היחס לערבים. בין אלה תופס מקום מרכזי השיח הפוליטי שלאחרונה, גם ללא קשר לבחירות המתקרבות ולפני שהוחלט עליהן, נטה יותר ויותר ובאופן מפגיע לעסוק בשאלות זהותה הלאומית של מדינת ישראל. זאת, תוך הפניה מכוונת מצד הממשלה והחלק הימני של רכיביה, המעוררת פולמוס נוקב ולעתים מוקצן על ההבדלים בין היותה של ישראל מדינת לאום של העם היהודי לבין היותה מדינה דמוקרטית. "מדד הדמוקרטיה" לשנת 2014 (שנערך על ידי המכון לדמוקרטיה במארכס-אפריל),¹⁰ שהתייחס בעיקרו למצב החברתי-כלכלי בישראל הציג תמונה ברורה למדי של סוגיה מרכזית זו: בבחירה בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית, ל-39 אחוזים מהנשאלים (מן הסתם רובם הגדול יהודים) חשוב אופייה היהודי של מדינת ישראל יותר מאשר אופייה הדמוקרטי, שאותו מעדיפים כ-33 אחוזים מהנשאלים. בהקשר רחב יותר נמצא כי כ-33 אחוזים מהמשיבים היהודים וכ-50 אחוזים מהמשיבים הערבים אמרו שמדינת ישראל כיום דמוקרטית פחות מבעבר, ובאורח מוחשי יותר: בעוד 63 אחוזים מהמרוואיינים היהודים הביעו התנגדות ליחס מפלה כלפי הציבור הערבי, רוב גורף (74 אחוזים) השיב כי החלטות גורליות בנושאי שלום וביטחון צריכות להתקבל ברוב יהודי, שמשמעותו הדרה פוליטית ברורה של הערבים מאחד משני נושאי השיח העיקריים של מדינת ישראל (השני הוא החברתי-כלכלי).

בפרספקטיבה רחבה יותר יצוין כי באותו מדד שבחן את המצב ב-2013 נמצא כי המתח היהודי-ערבי נחשב כחזק ביותר בחברה הישראלית (68 אחוזים), לפני המתח בין עשירים לעניים ובין דתיים לחילונים, בין ימין לשמאל ובין מזרחים ואשכנזים,

וכי כמחצית מהנשאלים (!) הסכימו כי ליהודים צריכות להיות יותר זכויות מאשר לאזרחים הערבים. כ-44 אחוזים מהמשיבים תמכו אז בכך שהממשלה תעודד ערבים להגר מהארץ.¹¹

לא ייפלא, אפוא, שהצטברות של רקע לאומני גואה, מתח פוליטי וממשלה לא יציבה, וכן מתח ביטחוני חריף יוצרים בסיס נוח לשיח של עוינות, ניכור והדרה חברתיים ופוליטיים המעודד אף שלא במכוון גזענות ואלימות. אלה צוברים תנופה בשיח הפרוע בחלקו המתנהל ברשתות החברתיות, המהוות בין היתר במה לנאצות ולאלימות מילולית. נוסף לאזרחים מקרב הציבור היהודי והערבי כאחד שנטלו חלק בהשתלחות, היו גם אישים מקרב הממסד הפוליטי שניצלו את האווירה העכורה לצרכים פוליטיים והסיתו נגד ערבים. ההקצנה בשיח היהודי-ערבי כפי שנצפתה בשנה החולפת העיבה והאפילה על דו-קיום סביר בין הקהילות. התופעה איימה לא רק על הסדר הציבורי אלא גם על המרקם השביר כל כך של יחסי יהודים-ערבים בישראל. חשוב להביא כאן את דבריו של שופט בית המשפט העליון, סלים ג'ובראן, שקבע בין היתר כי "יכולתי לדבר על השוויון שעות רבות וימים שלמים, אבל אני רוצה לצטט ממגילת העצמאות ואתם תשפטו: מגילת העצמאות דיברה במפורש על השוויון, ולצערנו זה לא מתממש בשטח". הוא הוסיף כי "פסקה אחת מדו"ח ועדת אור מסכמת: אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות בה הם מופלים לרעה".¹²

אשר להתנהלותו של הציבור הערבי בישראל: על פי נתונים שהופקו מסקר מיוחד שנערך על ידי חברת סטטנט בנובמבר 2014, בסמוך לאירועים החמורים בין ערבים ליהודים¹³ בעקבות 'צוק איתן' והפיגועים בירושלים,¹⁴ עולה כי 36 אחוזים מהמוסלמים בישראל רואים עצמם כפלסטינים, 31 אחוזים כלא פלסטינים ולא ערבים, 25 אחוזים כישראלים ו-8 אחוזים כישראלים פלסטינים. עוד נמצא ש-77 אחוזים מהנשאלים הערבים מעדיפים לחיות במדינת ישראל (השאר הביעו העדפה לחיות במדינה פלסטינית – 27 אחוזים מהנשאלים מתוך הציבור המוסלמי). רק תשעה אחוזים מהנשאלים הערבים אמרו כי הממסד הישראלי אינו מפלה אותם לרעה, ואילו 42 אחוזים מהנשאלים המוסלמים גרסו כי הם מופלים על ידי מוסדות המדינה. נראה כי מסתמנת כאן תמונה פלורליסטית המציגה מגוון רב בתוך הציבור הערבי וכן, כך ניתן להתרשם, תמונה שונה ממה שמצטייר בציבור היהודי על בסיס ההתבטאויות הלאומניות, בדרך כלל, של הפוליטיקאים הערבים בכנסת.

להקשר זה ניתן להוסיף את סוגיית הייצוג הערבי בכנסת, בעקבות ההחלטה על העלאת אחוז החסימה בבחירות הכלליות ל-3.25 אחוזים. יש מידה של אירוניה בכך שהחלטה זו דרבנה את המפלגות הערביות להציג רשימה משותפת לבחירות, גם אם

לא ברור כיצד יפעלו אחריהן. מכל מקום אפשר להניח כי בבחירות הקרובות, רבים יותר מבין הבוחרים הערבים יזהו שעת כושר פוליטית וישכילו להפוך את המחאה נגד ההדרה והניכור החברתי לתמריץ להשתתפות פוליטית. שמירה על האיחוד תאפשר להם לממש את עוצמתם האלקטוראלית ולהפוך לכוח פרלמנטרי משמעותי.¹⁵ יודגש כי למרות ההקצנה שחלה בשני המחנות, יש בקרב הציבור היהודי והציבור הערבי בישראל כוחות חזקים שיכולים לעצור את ההידרדרות ביחסים ביניהם. בצד היהודי נדרשים ריסון ואחריות, על בסיס הבנה מעמיקה של נפיצות המצב והסכנות החמורות הטמונות בהסתה נגד הערבים. בהקשר זה יש לציין במיוחד את נשיא המדינה, ראובן ריבלין, השוקד לייצר שיח שונה, חיובי ובונה בסוגיה מאתגרת ומורכבת זו.¹⁶ אולם, כמו בסוגיות נלוות (כגון עלייה פרובוקטיבית של פוליטיקאים ופעילי ימין יהודים להר הבית), יש המנסים להרוויח הון פוליטי מהמתח היהודי-ערבי במדינה, תוך התנהלות שיש בה משום משחק באש. חשוב לבלום גורמים אלה ולסכל את פעילותם. גם בצד הערבי יש המסיתים והמנסים לצבור הון פוליטי וציבורי ממצוקותיו האמיתיות של הציבור הערבי ומתביעותיו הלגיטימיות. זאת, למרות שהערבים בישראל הוכיחו שוב ושוב, לרבות בשנה הקשה החולפת, כי הם מודעים לצורך בריסון ובהבלגה, ופעלו בהתאם על מנת לקדם את החיים המשותפים עם הרוב היהודי, לטובת עניינם שלהם. במרבית המקרים הציבור הערבי הרחב לא הוסת, לא נתן יד להתפרעויות ולא הצטרף להפגנות, שברובן רוסנו ואף לא פעם אחת גלשו לרמה הכלל-ארצית. תפקידה הראשון במעלה של ההנהגה הערבית המאוחדת לאחר הבחירות יהיה לשמר ולחזק מגמה זו.

הציבור היהודי: החמרה בקיטוב ובאלימות, העמקת השסע והקצנה

במהלך החיפוש רחב ההיקף אחר שלושה הנערים שנחטפו באזור גוש עציון – מבצע 'שובו אחים' – הסתמנה תחושה של סולידריות בציבור היהודי. חברי כנסת מימין ומשמאל הגיעו לבקר את בני משפחות החטופים, ועשרות אלפי אנשים התפללו בכל רחבי הארץ למען שובם של הנערים בשלום. עם זאת, מתחת לפני השטח בעבעו זרמים גזעניים עכורים, אשר עתידים היו להתפרץ בימים שלאחר גילוי גופותיהם של הנערים ולנפץ את תמונת הסולידריות הלאומית. משנמצאו הגופות, צצו ברשתות החברתיות דרישות נקמה שצברו תאוצה רבה. בין הפוסטים הגזעניים נגד ערבים החלו להופיע דברי הסתה ולעז גם נגד מצביעי שמאל, שהוצגו לא אחת כבוגדים במדינה. המגמה הזו החמירה לאחר פרוץ מבצע 'צוק איתן'. השיח ברשתות החברתיות נעשה אלים יותר, וכל פוסט שהעלה שאלות לגבי נחיצותו של הכוח שישראל מפעילה ברצועת

עזה והביע אמפתיה למצוקתם של תושבי הרצועה נתקל בתגובות אלימות, בקללות ואף באיומים מפורשים.

השיח האלים וחילוקי הדעות הבוטים חרגו עד מהרה מגבולות הרשתות החברתיות ועלו אל הזירה הציבורית הפומבית. כארבעה ימים לאחר תחילת הלחימה בעזה התארגנה הפגנה של פעילי שמאל בכיכר הבימה בתל אביב, על מנת למחות נגד המערכה. בתגובה התארגנה קבוצה של פעילי ימין, ביניהם חברי תנועת 'כהנא חי', במטרה לסכל את ההפגנה. פעילי הימין תקפו באלימות את משתתפי ההפגנה ופצעו חלק מהם. אירועים אלה המחישו כי האחדות שהופגנה בציבור היהודי לאחר חטיפת הנערים הייתה במידה מסוימת מזויפת או שטחית, וכי קיים בציבור היהודי פוטנציאל של הסלמה ואלימות פוליטית של ממש. גם כאן, השיח ברשתות החברתיות היה הבוטה מכול, אך מקומו של חוסר הסובלנות לא נפקד גם בתוכניות אקטואליה באמצעי התקשורת. האלימות של קומץ ארגוני הימין הקיצוני אל מול הפגנות השמאל זכתה להתייחסות רפה. כך למשל, לא נענשו כלל עובדי ציבור שפרסמו סטטוסים אלימים ומדירים במרשתת, ובכך ניתן במשתמע רישיון להסית במסווה של חופש ביטוי. כאשר הבעת דעה המנוגדת לכאורה לדעת הרוב נענית באלימות ובאיומי רצח, זה הזמן להנהגה הרשמית ולגופי אכיפת החוק להתעשת.

החוסן החברתי בישראל

השיח התקשורתי והפוליטי על אודות החוסן הלאומי, הרדום בדרך כלל, נוטה לעלות אל פני השטח כאשר החזית האזרחית מוצאת עצמה תחת אש רקטות וטילים. כך קרה בשנה שחלפה, בעת מבצע 'צוק איתן' ובהקשר לו.

בשונה מהשיח המקובל, המתייחס לחוסן כאל כושר העמידה של הציבור הישראלי בעת מצוקה, החוסן במובן המקצועי/מדעי המקובל – resilience – מתבטא ביכולתה של כל מערכת להכיל הפרעה קשה מכל סוג ומכל גורם חיצוני או פנימי, מידי אדם או מהטבע, להגיב עליה בהתאם לעוצמתה ובעיקר בהתאם לנזקה, האמיתיים או הנתפסים, בדרך כלל באמצעות צמצום התפקוד הייעודי המצופה של המערכת, ולהתאושש מההפרעה ומהצמצום התפקודי במהירות הגדולה ביותר.¹⁷ מערכת בעלת חוסן גבוה תימדד בהתאוששות מהירה ובחזרה לתפקוד ייעודי מלא, או אף משופר. אף הפעם, כמו בסבבים הקודמים של עימות עם חמאס ברצועת עזה, הציבור הישראלי הפגין ככלל רמה גבוהה של חוסן חברתי. זה בא לידי ביטוי, על פי רוב, בתגובה נאותה לשיגורי הרקטות על ריכוזי האוכלוסייה, ובשיבה מהירה מאוד

להתנהלות שגרתית לאחר כל אירוע. יצוין כי האתגר שבפניו ניצבה האוכלוסייה הישראלית במרבית המקרים היה קטן-ממדים למדי הן מבחינת היקף השיגורים של חמאס, הן מבחינת הראש הקרבי של הרקטות והן מבחינת דיוקן. התוצאה הייתה בהתאם, כאשר הנזק לאנשים ולרכוש היה בסך הכול נמוך מאוד. משום כך, לקחים מהתנהלותו של הציבור בזמן מערכת 'צוק איתן' לא בהכרח מעידים על התנהלותו בעימות עתידי, במיוחד אם יתרחש עם חזבאללה. היכולות הרקטיות והטיליות שלו עולות במידה ניכרת על אלה שבידי חמאס, ולכן צפוי כי הנזק שייגרם בעימות עמו יהיה חמור בהרבה מזה שנגרם בעימות עם חמאס, וכי החוסן החברתי של האוכלוסייה יאותגר בהתאם. הערכה זו מחייבת גיבוש מענה הולם גם של התקפה ומניעה וגם של הגנה – לא רק על ריכוזי האוכלוסייה אלא גם על בסיסי צה"ל והתשתיות הלאומיות החיוניות, שבעיקרן אינן מוגנות במידה מספקת הן מפני איום רציני מנשק תלול-מסלול והן מפני איום משמעותי של תקיפת סייבר. מתבקשת מכך תוכנית לאומית מקפת ומפורטת הן להגנה (כולל מיגון סביר) והן לקידום החוסן החברתי והתשתיתי. יודגש כי החוסן החברתי של הציבור הישראלי מותנה בעוצמת ההפרעה הפיזית והפסיכולוגית. מידת הנזק שנגרם במערכה מול חמאס הייתה שונה בטווחים השונים של הרקטות שנורו (60 אחוזים מהשיגורים היו לטווח של 20 קילומטרים, 32 אחוזים לטווחים שעד 40 קילומטרים ורק שמונה אחוזים מעבר לכך), כאשר האיום של המנהרות ההתקפיות היה נוכח רק בקרבה בלתי-אמצעית לגבול עם הרצועה. כך הייתה גם מידת החוסן החברתי שונה באזורים השונים. יישובי 'עוטף עזה' הפגינו מידה שונה של חוסן מול אתגר שונה במהותו, במיידיותו ובעוצמתו, לעומת תושבי אזורים מרוחקים יותר. אמנם, גם התושבים בקרבת הגבול גילו מידה נאה של חוסן שהתבטא בעיקרו תחילה בצמצום תפקודי, ולאחר מכן בעיקר בפינוי עצמי של אלפים רבים, אך גם בשיבה מהירה מאוד לבתיים ולתפקודם השגורתי מיד לאחר תום העימות. עם זאת, ולמרות שהממשלה החליטה על פיצוי גבוה יחסית לתושבי עוטף עזה ולתושבי הנגב – בעיקר המערבי – בגין נזקי המערכה והשלכותיה, שוררת שם תחושה של אכזבה מהיקף ההיערכות לעימותים עתידיים. גם הוצאתם של חיילי צה"ל ממשימות ביטחון שוטף של הגנה בתוך היישובים נתקלה בתגובה נזעמת.¹⁸ בסך הכול ניכרת ביישובי האזור הסמוך לרצועת עזה תחושת ניכור ביטחוני, פוליטי וכלכלי, ומושמעת טענה בדבר אי-הבנת צורכיהם המיוחדים של התושבים, הזנחת הפריפריה, מתן עדיפות להתנחלויות בגדה המערבית והיעדר יוזמה מדינית למציאת פתרון ארוך-טווח לאיום מעזה. תחושות אלה אינן תורמות לחיזוק החוסן החברתי

של תושבי המקום לקראת הסיבוב הבא, מה גם שעדיין אין בנמצא מהלך ממלכתי נרחב לחיזוק החוסן החברתי בקהילות הדרום בכלל.

סיכום

במאמר זה נסקרו גורמים שהשפיעו על האווירה הפוליטית-חברתית, כפי שהשתקפה בציבור בישראל במהלך 2014. תוך התמקדות בהיבטים הביטחוניים מבית ומחוץ נסקרו שלושה מקורות של מתח, הנמצא בתווך שבין האתגרים החיצוניים והמתחים הפנימיים: השסע המתרחב בין יהודים לערבים, המאיים על היציבות והסדר הציבורי; ההקצנה וההסלמה ביחסים שבין הקצוות הפוליטיים ב"רחוב" ובחברה היהודית והפער בין המרכז לפריפריה – כפי שהומחשו בשנה האחרונה בעת העימות עם חמאס. ברור כי לאלה אפשר וצריך להוסיף ממדים נוספים של מחלוקת וניכור המבצבצים ועולים חדשות לבקרים, בהיעדר פתרונות מערכתיים ברמה הפוליטית, החברתית והכלכלית. לאלה השפעה ישירה על הביטחון הלאומי, שכן הם קשורים ליכולתה של החברה הישראלית להתגייס לקראת ובעת מבחנים חיצוניים ופנימיים עתידיים. נדרשת הבנה עמוקה שהוויכוח על דמותה של ישראל, המתנהל במלוא עוזו לקראת הבחירות הבאות לכנסת, אינו נע בין נושאים פנימיים חברתיים לנושאים חיצוניים ביטחוניים, אלא הם כרוכים זה בזה ובעלי השפעה הדדית: ללא עוצמה חברתית פנימית בצד סובלנות לאחר, ייפגע ביטחונה של מדינת ישראל והיא גם תחסר את הבסיס החיוני לבניית חברה וכלכלה משגשגות.

הערות

- 1 Yehuda Ben Meir and Dafna Shaked, *The People Speak: Israeli Public Opinion on National Security 2005-2007*, Memorandum No. 90, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2007.
- 2 ערוץ 2, "המהדורה המרכזית", 24 ביולי, 2014.
- 3 ערוץ 2, "המהדורה המרכזית", 25 ביולי, 2014.
- 4 ערוץ 2, "המהדורה המרכזית", 27 ביולי, 2014.
- 5 יוסי ורטור, "נתניהו: 'חמאס הוכה'; התמיכה ברוח"מ צנחה ב-27% בשלושה שבועות לחימה", **הארץ**, 28 באוגוסט 2014.
- 6 אהרון לפידות, "צוק איתן, עורף איתן", **ישראל היום**, 8 באוגוסט, 2014.
- 7 ערוץ 2, "המהדורה המרכזית", 27 באוגוסט, 2014.
- 8 יוסי ורטור, "נתניהו: 'חמאס הוכה'".
- 9 אריק רודניצקי, **הערבים אזרחי ישראל בפתח המאה העשרים ואחת**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 139, יולי 2014.
- 10 המדד הוצג לנשיא המדינה ב-4 ינואר 2015 וחלקים ממנו פורסמו בתקשורת.

- 11 תמר הרמן, **מדד הדמוקרטיה הישראלית**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, אוקטובר 2013.
- 12 סלים ג'ובראן, כפי שצוטט ב**הארץ**, 26 בנובמבר, 2014.
- 13 איתמר רדאי, מאיר אלרן, נאדיה חילו, "אירועי נובמבר בראיית הציבור הערבי בישראל", **מבט על**, גיליון 640, 9 בדצמבר, 2014.
- 14 עיקרי הסקר פורסמו בערוץ 10, דצמבר 2014.
- 15 דנה בלאנדר, **המפלגות הערביות – מחסימה להעצמה**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 21 בדצמבר, 2014. http://www.idi.org.il/%D7%A1%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/arab_parties.
- 16 ראו למשל: דיווחים על נאומים של הנשיא ריבלין: "לעולם לא ננסה לדחוק מישהו מארצנו", **הארץ**, 26 באוקטובר, 2014; "לא ניתן לשנאה לחבל בשותפות", **מעריב**, 19 בנובמבר, 2014; "חוק הלאום מחמיץ את עומקה וגדלותה של מגילת העצמאות", **הארץ**, 25 בנובמבר, 2014.
- 17 Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B., Wyche, K.F., Pfefferbaum R.L., "Community Resilience as a Metaphor, *American Journal of Community Psychology*, vol. 41, 2008, pp. 127-150; Norris, F., Tracy, M., Galea, S., "Looking for Resilience: Understanding the Longitude trajectories of response to stress," *Social Science and Medicine*, 68, 2009, pp. 2190-2198; Kermer, D. and Thomas, S., (2014) Resilience Attributes of Social – Ecological systems: Framing Metrics for Management, *Resources*.
- 18 ארנון אבני, "יהיה בסדר", דעה מקומית, ביטאון המועצה המקומית אשכול. http://232eshkol.blogspot.co.il/2015/01/blog-post_7.html